

SOLIQA TORTISH TIZIMIDA JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN SOLIQLARNI JORIY ETILISHINING BOSQICHLARI

Maxamadustov Jalol Maxamadustovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Annotatsiya:

Maqolada mahalliy byudjetlar daromad bazasini shakllanishi, unda yer solig‘i va mulk solig‘ining ahamiyati va ilmiy-amaliy asoslari yoritib berilgan. Mahalliy byudjetlar daromadlari barqarorligini ta‘minlash imkoniyatlari asoslangan. Yer hamda mulk solig‘ining mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirish yuzasidan tartib va amaliy tavsiyalar taklif etildi. Bundan tashqari, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish yo‘llari bo‘yicha tadqiqot olib borilgan bo‘lib, mavzu doirasida iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari o‘rganilib, xulosa va takliflar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: yer, yer solig‘i, ko‘chmas mulk, mahalliy byudjet, mahalliy byudjet daromadlari, mahalliy hokimiyat organlari, mahalliy soliqlar, resurs soliqlari, soliq, byudjet, soliq stavkasi, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.

Kirish:

O‘zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyotiga o‘tishi sharoitida iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish faqat barqaror soliq tizimi mavjud bo‘lganda mumkin bo‘lib, uning ajralmas elementi sifatida jismoniy shaxslarga soliqlar iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlarida davlat aralashuvnig iqtisodiy faolligi zaruriyatini va soliq to‘lovchining soliqlar shaklda ma‘lum darajadagi pul mablag‘larini to‘lovini real imkoniyatlarini muhim tomonlarini hisobini oladigan byudjet-soliq siyosatini amalga oshirishni talab qiladi. Jumladan, resurslardan foydalanishda iqtisodiy mexanizmlarga ustuvorlik berilishi orqali ulardan foydalanishni tartibga solish mexanizmi yaratildi va bu jarayon davrga mos ravishda takomillashib bormoqda. Resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy mexanizm elementlarining eng muhimi – bu albatta soliqqa tortishdir. Bu o‘z navbatida turli darajadagi byudjetlar va byudjetdan tashqari fondlarni shakllantirish uchun zarur.

Soliq kodeksiga ko'ra moliya yilida soliq solinadigan daromadga ega bo'lgan jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni to'lovchilar hisoblanadi. Soliq maqsadlarida jismoniy shaxslar rezidentlar va norezidentlarga bo'linadi. Soliq to'lovchilar soliq va yig'implarni to'lashi shart bo'lgan jismoniy shaxslardir.

Aholining soliq to'lovlari bo'yicha ilk soliq yig'imi paydo bo'lishi tarixi miloddan avvalgi uchinchi ming yillikda qadimgi Misr davriga to'g'ri kelmoqda. Qadimgi misr olimlarining fikricha Misr fir'avnlari aholini yetishtirgan hosilning beshdan bir qismini soliq sifatida to'lashga majbur qilgan¹. Tarixda soliq amaliyoti yunon sivilizatsiyasida ham rivojlangan. Bunda 1799-yilda tarixiy Aleksandriya shahrining sharqiy hududidan topilgan «Rozetta yodgorligi» buning isboti hisoblanadi². Shuningdek, miloddan avvalgi 196-yillarda Ptolomeylar sulolasida soliq munosabatlari amalda bo'lgani holatlar tasvirlangan. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlari boy tarixga ega bo'lgan bir nechta soliqlardan biridir. Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida ushbu soliq turi 18-19-asrlar oxirida paydo bo'lgan. Bu birinchi bo'lib Angliyada -1842 yilda, Prussiyada – 1891-yilda va Fransiyada – 1914-yilda shakllanishning ilk davrlari boshlangan³. Bu soliq tizimini rivojlanish bosqichlarini eng muhim dastlabki tarixi hisoblanib, jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tamoyillari ilk ko'rinishlari shakllangan.

Yevropa mamlakatlari ham soliq yig'ishning noyob tarixiga ega va jun eksport solig'i 1203-yilda Angliya qiroli jon tomonidan kiritilgan. Bu paytlarda, ya'ni 1275-yilda Qirol Yedvard sharobga soliq joriy qildi. Aslida, 1572-yilda Angliyada kambag'allarni qo'llab-quvvatlash uchun kambag'allarga soliq joriy qilingan. 1707-yilning 1 mayida Buyuk Britaniya tashkil etilgandan so'ng, Angliya va Uelsda 1696-yilda paydo bo'lgan pul taqchilligi muammosini bartaraf etish uchun yangi soliqlar ko'rib chiqildi va tez orada daromad solig'i g'oyasi paydo bo'la boshladi. Odamlar dastlab daromad solig'ini to'lashdan bosh tortadilar va ular ishlab topgan daromadlarining ma'lum bir qismini davlatga o'tkazish individul erkinlikka tahdid deb hisoblashgan. Shu sababli, faqat 1842-yilda buyuk Britaniyada doimiy ravishda

¹Мунавваров З., Ўзбекистон и арабский мир: перспективы сотрудничества, Т., 1997; Махмудбеков Ш., Борба Египта за независимость, Т., 1992; Гиясов Б. Т., Моҳаммад Хосни Муборак — политик и дипломат, Т., 1999; Гиясов Б., Хаса-нов Э., Дипломатия Египта, Т., 2001; Салоҳуддинов Х. А., Фиръавнлар мамлақати, Т., 1992; Борисов Б. Т., Роль ислама во внутренней и внешней политике Египта, М., 1991..

²Мунавваров З., Ўзбекистон и арабский мир: перспективы сотрудничества, Т., 1997; Махмудбеков Ш.

³ Налоговые системы зарубежных стран: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Экономика»: Учебник / Под ред. Алиев Б.Х., Мусаева Х.М. М.: Юнити-Дана , 2013.С.47.

daromad solig'i joriy etildi. Qo'shma Shtatlarda daromad solig'ining joriy yetilishi fuqarolar urushi tarixi (1861) bilan bog'liq. Avraam Linkoln qo'shma Shtatlar tarixida birinchi bo'lib 5-yil 1861-avgustda shaxslarni davlatga daromad solig'ini to'lashga majbur qilgan qonunni imzoladi. Ushbu soliqlardan tushgan mablag' harbiy ehtiyojlar uchun sarflanadi deb taxmin qilingan. Xitoy, shuningdek, birinchi soliq tartib-qoidalarini joriy yetgan mamlakatlardan biridir. Davomida Tang sulolasi (618-907) va Song sulolasi (1127-1279), aholi bunga asosanib ro'yxatga olindi va soliqqa tortildi. Yig'ilgan mablag' sug'orish va transport uchun zarur bo'lgan kanallarni qurish yoki shunga o'xshash ijtimoiy loyihalardan tashqari armiyaga sarflandi⁴.

Amir Temur soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari "Temur tuzuklari"da ifodalangan: "Amr etdimki, raiyatdan mol-xiroj yig'ishda ularni og'ir ahvolga solib qo'yishdan yoki mamlakatni qashshoqlikka tushirib qo'yishdan saqlanish kerak. Negaki, raiyatni xonavayron qilish (davlat) xazinasining kambag'allashishiga olib keladi. Xazinaning kamayib qolishi esa sipohning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi"⁵. Bunda ham jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni stavkalarini oshirib yubormaslikka qaror qilgan.

Xiva xonligida esa boj, jizya kabi soliqlar qatorida salg'ut, ag'ut, miltiq puli, tarozi puli, darvozabon puli, mushrifona kabi yigirmadan ortiq soliq va yig'imler ham to'langan. Bundan tashqari aholi turli majburiyatlarni bajarishi lozim bo'lgan. Masalan, mulkdorlar ma'muriyatini boqish, harbiylarning vaqtincha to'xtashida ularning oziq-ovqati va boshqa harajatlari uchun yig'iladigan yig'imler, suv ta'minoti bilan bog'liq majburiyatlar shular jumlasidandir. O'zbekistonda 1998-yildan yangi soliq tizimi shakliga o'tgan bo'lib, unda kichik biznes sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida turli soliq va yig'imler o'rniga soddalashtirilgan tartibda to'lanuvchi yagona soliq turi joriy qilingan. Bu shunday soliqqa tortish tizimi bo'lib, unda kichik biznes sub'ektlarini rag'batlantirish maqsadi qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining kichik korxonalar uchun ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risidagi qarori

⁴ Налоговые системы зарубежных стран: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Экономика»: Учебник / Под ред. Алиев Б.Х., Мусаева Х.М. М.: Юнити-Дана, 2013.С.32.

⁵ Алихонтўра Соғуний Ҳабибулло Караматов. Нашр йили: 2020. Тили: Ўзбек (қир). Бетлар: 144. Нашриёт: Илм-зиё-заковат. ISBN рақами: 978-9943-6324-9-3.

qabul qilingan⁶. Shunga asosan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktyabrdagi Qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig‘ini joriy etish to‘g‘risida gi PF 2086-sonli farmoni qabul qilingan va 1998-yildan 2005-yil 1-iyulgacha kichik korxonalar va mikrofirmalar yagona soliq va byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalarni to‘lar edi. 2005-yil 1-iyuldan boshlab amaldagi yagona soliq va byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi, Respublika yo‘l jamg‘armasi va Maktab ta‘limini rivojlantirish jamg‘armasiga majburiy ajratmalar o‘rniga yagona soliq to‘lovi joriy qilingan.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni joriy etish bosqichlari asosan soliq to‘lovchilarni ijtimoiy va siyosiy nuqtai nazardan himoya qilish, ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi hamda soliq to‘lovchilarga nisbatan g‘amxo‘rliги asosida soliq-byudjet siyosatini olib borishda normativ-huquqiy hujjatlarni tartibli tizimi orqali amalga oshirilishiga, shuningdek, bu soliq istohatlarini rivojlanish bosqichlarida soliq qarzlarni undirishdagi belgilangan chora-tadbirlar belgilanishi muhim ahamiyat kasb etgan. Bu tadbirlarni doimiy davom etishi olimlarning bu sohadagi ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishga va soliq sohasidagi ilmiy yangiliklarni yaratishda o‘z hissalarini qo‘shmoqdalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagilarni taklif qilamiz:

Mahalliy byudjetlarning daromadlarini barqarorlashtirish jarayonida soliqlarning ahamiyatini oshirish hamda mahalliy byudjet daromadlari tarkibini tahlil qilish natijasida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Hozirgi kunda mahalliy byudjetga birlashtirilgan daromadlar turlari shuningdek qonunchilik asosida mahalliy soliqlar ro‘yxatini kengaytirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu esa o‘z navbatida mahalliy byudjet daromadlari barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.Maxmadustov. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni undirish mexanizmini takomillashtirish: (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

⁶ 1998 йил 15 апрелдаги “Кичик корхоналар учун ихчамлаштирилган солиққа тортиш тизимиға ўтишни кўллаш тўғрисида”ги 159- сонли қарори

